

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Кобецька Н.Р.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

УДК 349.6:504.062

Суть екологізації неодноразово досліджувалась представниками еколого-правової науки (Колбасов О. С., Петров В. В., Брінчук М. М., Шемшученко Ю. С., Гетьман А. П., Малишева Н. Р., Ігнат'єва І. А., Гвоздик П. О. та інші). Доцільність втілення правових засад екологізації господарської діяльності у господарське законодавства розглядалася ще у 70-х роках. В основі сучасного процесу екологізації закладені висновки основоположників екологічного права, обґрунтовані ними в ході наукової дискусії щодо виокремлення самостійної галузі – екологічного права (права навколишнього середовища) [1, с. 195-197, 200].

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій, пов'язаних з проблемою екологізації законодавства та виробничо-господарської діяльності в цілому, сьогодні це питання є не менш актуальними і набуває нового звучання в контексті дедалі ширшого втягнення правовим норм, що регулюють використання природних ресурсів, в систему господарсько-правового регулювання. В статті, на базі аналізу наукових підходів до загального розуміння екологізації, екологізації виробництва, екологізації законодавства, обґрунтовується доцільність поширення цього процесу на діяльність, пов'язану з використання природних ресурсів та відповідне законодавство. За мету також поставлено визначення різних рівнів і проявів екологізації та характеристика еколого-правових обмежень і імперативів, які виступають основою екологізації господарського освоєння природних ресурсів.

Одним з перших поняття екологізації ввів в науковий обіг В. В. Петров. Зокрема, він визначав поняття «екологізація господарського законодавства» під якою, на його думку слід «розуміти втілення екологічних імперативів в зміст правових норм, що регулюють різні сторони господарської діяльності підприємств, організацій, установ і інших об'єктів. Завдання екологізації – «прив'язати» вимоги природоохоронних норм, звернені до всіх природокористувачів, до конкретних умов господарської діяльності підприємств і інших виробничо-господарських об'єктів; значення – в практичній реалізації моделі взаємодії екологічних і економічних інтересів, закладеної в нормах природоохоронного законодавства, в умовах господарської діяльності.» [2, с. 70-71].

Доктринальне поняття екологізації отримало поширення не тільки в екологічному праві, в теорії права, а й в інших галузях науки. Представники суспільних наук наголошують на особливій інтегруючій ролі екології в системі наук, переростання екології в різновид сучасної ідеології та сучасного світогляду – екологізм [3, с. 9; 4, с. 26]. Визначаючи екологізацію як загальний процес впровадження управлінських та технологічних рішень, які дозволяють підвищити ефективність використання природних ресурсів, М. Ф. Реймерс вказує на більш різностороннє її розуміння, включаючи ширше усвідомлення ролі природи в житті людини, тобто новий етап екологічної культури [5, с. 591]. Це на пряму впливає з пріоритету законів розвитку природи і суспільства, які повинні дотримуватись у всіх сферах. Екологічна культура має стати своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі людської діяльності.

Концептуальною основою процесу екологізації в сучасних умовах, в тому числі і в галузі природокористування, виступає реалізація міжнародної стратегії сталого розвитку [6; 7]. Основним фундаментальним началом стратегії сталого розвитку є забезпечення єдності екологічної та економічної складової, їх узгодження, а не протиставлення. Досягнення балансу між діяльністю людини та захистом довкілля вимагає впровадження екологічних вимог в рішення державних органів всіх рівнів, у весь процес

управлінської діяльності, в управління виробничими процесами, в конкретну поведінку індивідуальних суб'єктів. Як зазначає, А. П. Гетьман, слід виробити систему науково-обґрунтованих заходів, спрямованих на взаємодію державних структур, корпоративних об'єднань та громадських організацій зі створення екологічно безпечної економіки, формування нового екологічного мислення всього населення країни та збереження біологічного різноманіття на засадах сталого розвитку [8, с. 61]. Екологізація, по-суті, виступає одним із засобів забезпечення сталого розвитку.

На рівні правової системи держави та системи права можна також розрізнити категорію «екологізація права». В науковій літературі її визначають як надання екологічної спрямованості всім правовим нормам, що пов'язані зі сферою взаємодії суспільства і природи [9, с. 7]. При цьому, поняття «екологізація права» та «екологізація законодавства» співвідносяться як загальне і конкретне. Екологізація права має на меті формування якісно нової правової системи держави в цілому, підвищення ефективності не тільки змісту законодавства, а й практики його застосування. Результатом цього процесу має стати проникнення екологічних принципів та ідей у всі елементи системи права. На думку Ю.С. Шемшученка та В. І. Олещенка, посилення уваги до забезпечення реальної «екологізації» усіх галузей права та відповідного законодавства, насамперед податкового, бюджетного, господарсько-го та іншого слід визначити одним з найбільш актуальних завдань державної політики України [10, с. 10].

Поняття «екологізація законодавства» в словнику юридичних термінів А. К. Голіченкова визначається як впровадження норм екологічного права в акти тих галузей законодавства, які регулюють управлінську, господарську, рекреаційну та іншу діяльність, яка в тій чи іншій мірі впливає на навколишнє природне середовище [11, с. 194]. Поширення еколого-правових норм в неекологічних галузях дозволяє конкретизувати і необхідним чином інтерпретувати ті чи інші норми стосовно окремих видів діяльності, специфічних умов та суб'єктів. При цьому, вказуючи на прогресивну, корисну роль процесу екологізації законодавства,

спрямовану на вдосконалення, посилення правового механізму природокористування і охорони навколишнього середовища, науковці наголошують на почасті її формальності і неефективності [12, с. 8; 13, с. 11; 14, с. 18]. Екологізація законодавства не повинна зводитись тільки до формального збільшення кількості відсилочних чи бланкетних приписів в нормативно-правових актах інших галузей. Зміст цих актів має формуватись з урахуванням принципу забезпечення екологічної безпеки, збереження біорізноманіття, збалансованості природокористування.

Незважаючи на однозначний підхід до розуміння екологізації законодавства, в наукових джерелах неодноразово ставились питання щодо масштабів і меж її здійснення, критеріїв і завдань, які визначають конкретні засоби і прийоми, що використовуються в процесі екологізації. Серед таких питань дискусійним є питання стосовно можливості та необхідності екологізації природноресурсового законодавства.

В одному з перших основоположних комплексних монографічних досліджень питань природокористування «Право природопользования в СССР», виданому в 1990 році, вказувалось на необхідність екологізації земельного, надрового, водного, лісового законодавства, тобто галузей законодавства, що регулюють діяльність, безпосередньо пов'язану з впливом на природне середовище, використання об'єктів природи, розглядався її зміст, виражений в існуванні і розвитку природоохоронних вимог, необхідність комплексного підходу для захисту суміжних об'єктів під час використання конкретного природного об'єкта тощо [15; с. 127-129]. В останні десятиріччя ідея екологізації природноресурсового законодавства постановочно висловлена рядом російських науковців [16; 17, с. 102-103]. Аналізуючи її, М. М. Брінчук вважає, що вона є науково недостатньо обґрунтованою, оскільки землі, води, ліси є органічними частинами природи, а відповідно, земельне водне, лісове законодавство є частиною екологічного законодавства. «Якщо в природноресурсовому законодавстві не вистачає якихось заходів охорони того чи іншого природного об'єкта, то це говорить тільки про прогалини у відповідному законі».

На його думку, «потреба екологізації виникає тоді, коли суспільні відносини, що регулюються в інших галузях законодавства, зачіпають суспільні екологічні потреби і інтереси, тобто екологічні відносини, в певному сегменті пересікаються з ними» [18, с. 17-18].

Безумовно, коли йде мова про природноресурсове законодавство, то його не можна не відносити до системи екологічного законодавства в широкому розумінні. Разом з тим, сучасне оновлення природноресурсового законодавства пов'язане з інноваційними змінами, які стосуються посилення ролі господарської, господарсько-комерційної його складової [19, с. 162-166]. В українській науковій літературі навіть висловлюються думки про можливість перепідпорядкування відносин, пов'язаних з господарською (комерційною) експлуатацією природних ресурсів господарському, а не екологічному праву [20; 21]. Ці тенденції приводять до того, що екологічна складова природокористування поступається господарсько-економічній складовій. Як зазначає Н. Р. Малишева, «в Україні, як і в більшості пострадянських держав, поряд і з створенням широкої палітри нормативно-правових актів екологічної спрямованості, все ще зберігається автономність, відокремленість регулювання відносин в цій сфері від регламентації економічних та соціальних процесів. Часто позитивний вплив норм екологічного законодавства нівелюється законодавством інших галузей, в першу чергу, господарського.» [22, с. 34]

Тому сьогодні саме екологічний суспільний інтерес має лежати в основі правового регулювання відносин використання природних ресурсів, а отже, проблема та необхідність екологізації власне законодавства, що регулює використання природних ресурсів, є достатньо обґрунтованою та необхідною. Саме в природоресурсному праві, на думку М. В. Краснової, найбільшою мірою мають відобразитися екологічні атрибути природи, обумовлені обмеженням використання природних ресурсів [23, с. 7]. Аналізуючи співвідношення екологічного та природноресурсового права, вона зазначає, що «екологічне право – це публічно-правова галузь, в основі якої лежить правове забезпечення

публічних інтересів, пов'язаних з немайновими благами, зокрема інтересів Українського народу на реалізацію права власності на природні ресурси як національне багатство, права на безпечне та якісне навколишнє природне середовище, права на екологічне благополуччя. Така галузь може співвідноситися із природоресурсним та природоохоронним правом як загальне та особливе, в межах якого визначаються загальні вимоги, правила, нормативи, які застосовуються шляхом дієвості імперативних методів правового регулювання суспільних екологічних правовідносин, в тому числі шляхом обмежень у природокористуванні.» [23, с. 8] В. М. Комарницький обґрунтовує та визначає поняття «еколого-правовий режим спеціального природокористування», під яким розуміється «встановлений законами та іншими нормативно-правими актами порядок використання природних ресурсів з урахуванням їх екологічної цінності, ролі в природних процесах, здатності до відновлення, який має на меті запобігти виснаженню, сприяти збереженню, бережливому використанню природних ресурсів. Екологічна складова спеціального природокористування зумовлює структуру режиму цього природокористування, основу якої складають: а) режим охорони та раціонального використання природних ресурсів (охоронний режим); б) відновлювальний режим.» [24, с. 14]

Проявом екологізації законодавства в сфері використання природних ресурсів є належне формулювання та закріплення еколого-правових обмежень. Як вважає М. І. Васильєва, еколого-правові обмеження можна розглядати в вузькому і широкому розумінні: як синтезуючий, такий що утворений переважно заборонами і зобов'язаннями, спосіб правового регулювання і як родове поняття, що включає власне обмеження, а також обтяження і різноманітні вимоги, які накладаються і пред'являються до суб'єктів екологічних правовідносин і в кінцевому рахунку означають для них обмеження економічної свободи [25, с. 62]. Саме останні повинні забезпечити ефективне врахування природоохоронних вимог в процесі освоєння природних ресурсів. З точки зору правового становища господарюючого суб'єкта користува-

ча природних ресурсів, еколого-правові обмеження означають неможливість чи усічений характер користування природними об'єктами і здійснення господарської діяльності.

Еколого-правові обмеження та екологічні вимоги, що пред'являються до користувачів природних ресурсів, можуть бути закріплені в нормативно-правових актах різної галузевої приналежності. Це можуть бути нормативно-правові акти екологічного законодавства, а також іншого роду законодавчі акти, що предметно не належать до еколого-правових (природноресурсових). Еколого-правові норми, закладені в спеціальних законодавчих актах, не завжди діють на пряму, а відображаються в нормативних приписах, які регулюють господарську діяльність суб'єктів. Наприклад, Гірничий закон України включає розділ 6 «Особливості екологічної безпеки гірничих робіт»

Класичне місце вони займають в актах екологічного та природноресурсового законодавства. Найвищий рівень їх узагальнення – це норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Друга група загальних екологічних приписів, які визначають вимоги до природокористувачів, закріплена в розділах природноресурсових кодексів та законів під назвою «Охорона вод», «Охорона лісів», «Охорона надр». Як правило, вони звернені до суб'єктів господарювання, які не є безпосередніми користувачами природних ресурсів, а здійснюють виробничо-господарську діяльність, що може негативно вплинути на стан природних об'єктів та їх ресурсів. Однак, суб'єктами, яких вони стосуються, можуть бути і природокористувачі. Так, вимоги в галузі охорони надра, закріплені в ст. 56 Кодексу України про надра, пред'являються, насамперед, до надрокористувачів. Наступна група еколого-правових обмежень та вимог конкретизується у відповідних розділах і статтях, які регулюють ті чи інші види і особливості використання природних об'єктів. Наприклад, ст. 8 Закону України «Про тваринний світ» закріплює підстави припинення використання об'єктів тваринного світу на праві приватної власності, серед яких – жорстоке поводження з дикими тваринами.

Особливо важливою є конкретизація еколого-правових вимог і обмежень на рівні окремо взятих природокористувачів. В цьому особливу роль мають відігравати договори, які оформляють умови використання природних ресурсів. Відповідно до ст. ст. 8, 9 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» істотними, серед інших, визнані вимоги щодо раціонального і комплексного використання та охорони надр і довкілля, безпеки та охорони праці персоналу, залученого до передбачених угодою робіт; вимоги по рекультиватії земель, порушених під час проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин; порядок і строки оцінки рівня забруднення довкілля в районі експлуатації ділянки надр; обсяги і строки виконання природоохоронних заходів. В ст. 51 Водного кодексу України, яка закріплює використання водних об'єктів на умовах оренди, наголошується на необхідності включення в договір екологічних зобов'язань щодо здійснення заходів з охорони та поліпшення екологічного стану водного об'єкта. Типовий договір про умови ведення мисливського господарства передбачає, насамперед, зобов'язання користувача мисливських угідь щодо впорядкування мисливських угідь, виконання комплексу заходів щодо охорони, відтворення, збереження мисливських тварин та умов їх перебування, забезпечення охорони мисливського фонду тощо. Разом з тим, проблемою таких договорів є відсутність закріплення конкретних майнових санкцій за порушення, неналежне виконання природоохоронних обов'язків.

Таким чином, сьогодні процес екологізації має всеохоплююче значення та передбачає екологізацію індивідуальної та суспільної свідомості, різних видів практичної діяльності, пов'язаної з впливом на об'єкти природи, екологізацію всіх елементів правової системи держави, включаючи правозастосовчу практику та правотворчість, а також безпосереднє впровадження еколого-правових приписів в усі галузі законодавства. Екологізація використання природних ресурсів реалізується шляхом встановлення і дотримання екологічних імперативів, еколого-правових вимог, обмежень. Еколого-правові приписи можуть міститися в актах екологічного законодавства, а також бути включені в статті

неекологічних нормативно-правових актів, конкретизуючи вимоги стосовно певних суб'єктів, видів діяльності, умов природокористування. Вони стосуються відносин власності на природні ресурси, дозвільних і договірних форм закріплення права природокористування, обов'язків природокористувачів. Кінцевою метою екологізації законодавства у сфері використання природних ресурсів має стати формування еколого-безпечного режиму господарського освоєння природних ресурсів на базі структурних і змістовних змін відповідних нормативно-правових актів.

1. Шемшученко Ю. С. *Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР* / Ю. С. Шемшученко. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1978. – 275 с.
2. Петров В. В. *Экология и право* / В. В. Петров. – М.: Юрид. лит., 1981. – 224 с.
3. Одум Ю. Р. *Экология. В 2-х т.* / Ю. Р. Одум. – М. : Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.
4. Сидоренко Л. І. *Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси : навч. посіб.* / Л. І. Сидоренко. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2002. – 152 с.
5. Реймерс Н. Ф. *Природопользование: Словарь-справочник* / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 637 с.
6. Гетьман А. П., Лозо В. И. *Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины : монография* / А. П. Гетьман, В. И. Лозо. – Х. : Право, 2014. – 280 с.
7. Євстигнєєв А. *Правове регулювання реалізації сталого розвитку в Україні як гарантії забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування* / А. Євстигнєєв // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Юридичні науки.* – 92/2012. – С. 45-49.
8. *Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія* / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2014. – 784 с.
9. Тахватуліна Н. К. *Экологизация правового регулирования : Теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. на соиск. научн. ст. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01* / Тахватуліна Наиля Кималевна. – Волгоград, 2006. – 23 с.
10. Шемшученко Ю. С., Олещенко В. І. *Проблеми розвитку екологічного права та законодавства на сучасному етапі* / Ю. С. Шемшученко, В.

- І. Олеценко // *Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9-10 жовтня 2009 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 10–13.*
11. Голиченков А. К. *Экологическое право России: словарь юридических терминов: Учебное пособие для вузов / А. К. Голиченков. – М.: Издательский дом «Городец», 2008. – 448 с.*
 12. Игнатъева И. А. *Систематизация экологического законодательства и экологизация иных отраслей российского законодательства / И. А. Игнатъева // Экологическое право. – 2007. - №1. – С. 4-11.*
 13. Бринчук М. М. *Практика экологизации законодательства / М. М. Бринчук // Экологическое право. – 2008. - №6. – С.10-19.*
 14. Гвоздик П. О. *Джерела екологічного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Гвоздик Павло Олександрович. – К., 2013. – 33 с.*
 15. *Право природопользования в СССР / [Краснов Н. И., Аксененок Г. А., Башмаков Г. С. и др.] ; отв. ред. И. А. Иконницкая. – М. : Наука, 1990. – 196 с.*
 16. Круглов В. В. *Развитие законодательства о природопользовании и проблемы его экологизации / В. В. Круглов // Экологическое право России : сборник материалов научно-практических конференций. Вып. 3 / [сост. А. К. Голиченков, И. А. Игнатъева, А. О. Миняев] ; под ред. А. К. Голиченкова. – М. : Тиссо, 2002. – С. 271-275.*
 17. Ерофеев Б. В. *Экологическое право России : Учебник. / Б. В. Ерофеев. – М. : Юристъ, 1996. – 476 с.*
 18. Бринчук М. М. *Теоретические проблемы экологизации законодательства: развитие идей О. С. Колбасова о концепции экологического права / М. М. Бринчук // Экологическое право. – 2007. - № 6. – С. 16-21.*
 19. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 4 : Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Х. : Право, 2008. – 480 с.*
 20. Шаповалова О. В. *Адаптація господарського законодавства до вимог сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / Шаповалова Ольга Вікторівна. – Донецьк, 2007. – 35 с.*

21. Розовский Б. Г. «Северный полюс» экологического права / Б. Г. Розовский // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. – 2012. – № 1 – С. 188–200.
22. Малишева Н. Р. Розроблення Екологічного кодексу України – закономірний етап законотворчих робіт в галузі охорони навколишнього природного середовища / Н. Р. Малишева // *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України : збірник наукових праць Круглого столу (18 березня 2011 р.)*. – К. : ВГЛ «Обрії», 2011. – С. 33–39.
23. Краснова М. Методологічні засади сучасного екологічного права / М. Краснова // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Юридичні науки*. – 92/2012. – С. 5–8.
24. Комарницький В. М. Право спеціального природокористування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / Комарницький Віталій Мар'янович. – К., 2012. – 36 с.
25. Васильєва М. И. О методах, средствах и способах правового регулирования экологических отношений / М. И. Васильева // *Экологическое право*. – 2009. – № 2/3. – С. 56–67.

Кобецька Н. Р. Екологізація законодавства у сфері використання природних ресурсів

В статті характеризується суть, особливості та прояви процесу екологізації законодавства у сфері використання природних ресурсів. Автор визначає рівні цього процесу, вказуючи, що механізм врахування екологічних, природоохоронних вимог формується на рівні свідомості окремої особи та суспільства в цілому, пріоритетів міжнародної та національної політики, системи права та законодавства держави та конкретизується у відповідних правових приписах. В статті розглядаються конкретні приклади відображення еколого-правових імперативів, обмежень, зобов'язань у відносинах використання природних ресурсів.

Ключові слова: екологізація; екологізація законодавства; використання природних ресурсів; природоохоронні вимоги; екологічні імперативи; еколого-правові обмеження.

Кобецкая Н. Р. Экологизация законодательства в сфере использования природных ресурсов

В статье дается характеристика сущности, особенностей и проявлений процесса экологизации законодательства в области использования природных ресурсов. Автор определяет уровни этого процесса, указывая на то, что механизм учета экологических, природоохранных требований формируется на уровне сознания отдельной личности и общества в целом, приоритетов международной и национальной политики, системы права и законодательства государства и конкретизируется в соответствующих правовых предписаниях. В статье также рассматриваются конкретные примеры отражения эколого-правовых императивов, ограничения, обязательств в отношениях использования природных ресурсов.

Ключевые слова: екологізація; екологізація законодавства; використання природних ресурсів; природоохоронні вимоги; екологічні імперативи; еколого-правові обмеження.

Kobetska N. R. The Ecologization of the Legislation on the Use of Natural Resources

The article is focused on the nature, peculiarities and manifestations of the ecologization process of the legislation on the use of natural resources. The author defines the levels of this process, indicating that the mechanism of consideration of ecological, environmental requirements is formed at the level of the individual consciousness and society in general, the priorities of the international and national policies, the legal system and state legislation, and it is specified in the relevant legal regulations. The article deals with the specific examples of the reflection of environmental and legal imperatives, restrictions, obligations in relation to the use of natural resources.

Keywords: ecologization; ecologization of the legislation; use of natural resources; environmental requirements; environmental imperatives; environmental and legal restrictions.

Костур О.Д.

**ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА
ФОРМА ВЕДЕННЯ ТОВАРНОГО
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ
СНД: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

УДК 349.42:631.11

Актуальність теми. Фермерське господарство є самостійною організаційно-правовою формою ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД. На даний час фермерські господарства ефективно функціонують в Україні. Так, станом на 1 липня 2013 року в Україні функціонувало 40856 фермерських господарств [1, с. 51].

Фермерське господарство є ефективною формою аграрного господарювання, завдяки якій селянин може займатися веденням товарного сільськогосподарського виробництва, використовуючи землі сільськогосподарського призначення. Правовий статус